

Hierarchické členění jazykovědných disciplín

Obory sémantiky, fonémiky a grafémiky se liší svou substancí, ale pracují se stejnými skladebnými operacemi, lidé myslí, mluví a píše ve stejných syntaktických strukturách. Vztah homomorfismu může být zpochybňován jevy jazykové polysémie, synonymie a homofonie, ale to je jen nutná daň jazykovému mišení, jazykověda může existující diskrepance svými zásahy uměle řešit, upravovat a zahlazovat. Podstatné je jen to, že jazykový prostor textu můžeme zadat kartézskými souřadnicemi v tab. 7 a **textologii** dovedeme přesně určit jako kartézský součin

$$\text{textologie} = \text{sémantika} \times \text{fonémika} \times \text{grafémika} = S \times F \times G .$$

Hovořit obecně o vědách a jejich podoborech znamená rozebírat intuitivně velmi neurčité a složitě pochopitelné celky, a proto je třeba definice věd zjednodušit na systémy s operacemi na množinách jednoduchých prvků. Matematika je nazývá **algebriami** a značí je poněkud těžkopádným zápisem

$$A = (A, *) \text{ nebo } A = [A, *]$$

kde A psané tučně označuje samu algebru, A je nosič (*carrier, support*), množina prvků, na kterých operuje operace $*$. Mnohem racionálnější je ale použít k zadání algeber vztah generující podmnožiny a jejího uzávěru, množiny výsledků operací mezi všemi prvky podmnožiny. Tak je možno zadat tvar aditivní grupy nad operací sčítání zápisem

$$[\{0, 1\}, +, -] = \mathbb{Z} \text{ nebo } [\{0, 1\}, +, -] \rightarrow \mathbb{Z} ,$$

čteným „podmnožina $\{0, 1\}$ uzavřená hranatými závorkami $[,]$ vzhledem k operaci sčítání generuje celou množinu celých čísel \mathbb{Z} .“ Podobně lze zadat množinu racionálních čísel \mathbb{Q} jako vyčíslení všech možných kombinací operací dvojic prvků její generující podmnožiny P všech prvočísel. Zápis

$$[P, \cdot, \div] = \mathbb{Q} \text{ nebo } [P, \cdot, \div] \rightarrow \mathbb{Q} ,$$

kde \cdot značí aritmetický součin a \div inverzní operaci aritmetického dělení, lze číst následovně: „množina P všech prvočísel uzavřená (proto znaky uzavřeného intervalu $[.]$) vzhledem k operacím násobení a dělení generuje všechny prvky množiny racionálních čísel \mathbb{Q} .“

Takové notační konvence se jeví výhodné i pro popis formálních gramatik a jazykových struktur. Každou vědu lze modelovat jako systém, který zpracovává množinu vstupních prvků (*input*) na množinu výstupních kategorií (*output*). Moderní **teorie systémů**¹ opustila starší algebraické termíny jako

¹ Ludwig von Bertalanffy: *General system theory: foundations, development, applications*. New York: O. Braziller 1968.

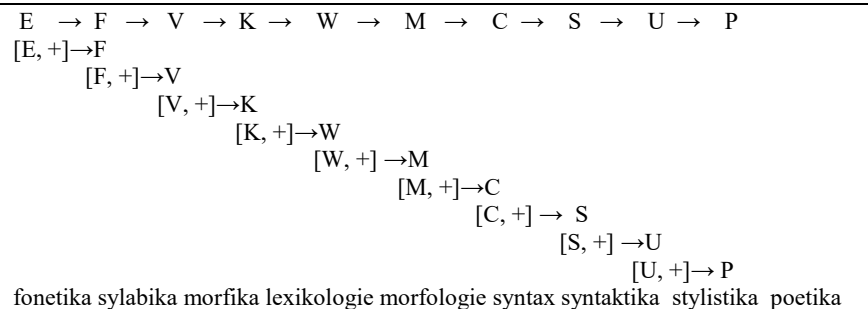
„generující podmnožina“ a nahradila klasické algebry dynamickými soustavami. V jazykovědě dokáže zavést jednoduché řazení hierarchie rovin.

Jestliže F je soubor všech fonémů, pak úkolem teorie jazykového systému je osvětlit, jak se řetězením jeho prvků vzniká množina všech slabik V , množina všech morfémů M , množina všech slov W a množina všech vět S . Symbolický zápis $W = [M, +, -, -]$ nebo $[M, +, -, -] = W$, popř. $[M, +, -, -] \rightarrow W$, může poskytnout jednoduchou definici jazykové lexikologie. Číst ji lze takto: „je-li + operace řetězení tvarů taková, že řetězec dvou morfémů *lamb* a *-kin* = *lambkin* dává slovo *lambkin*, pak (nekonečným) řetězením množiny všech morfémů M (*input*) dostaneme množinu všech slov W (*output*). Lexikologie M je redukcionisticky ztotožněna se slovníkem M , ale postupovat můžeme i méně radikálně, když za operaci + doplníme soubor různých postupů tvoření slov. Operace + platí i pro složitější mluvnické vztahy jako

podmět + přísudek = věta .

Konečným výsledkem může být zadání mikrolingvistiky jako hierarchického řetězu podsystémů, kde *output* nižšího systému tvoří *input* vyššího systému: fonologie > slabika > lexikologie > morfologie > syntax > stylistika.

Fonetika	$[E, +, -, -]$	$= F$	skládá fonémy z množiny E akustických rysů.
Sylabika	$[F, +, -, -]$	$= V$	skládá slabiky z množiny F fonémů.
Morfika	$[V, +, -, -]$	$= K$	skládá morfémy z množiny V slabik.
Lexikologie	$[K, +, -, -]$	$= W$	skládá slova z množiny K morfémů.
Morfologie	$[W, +, -, -]$	$= M$	skládá větné členy z množiny W slov.
Syntax	$[M, +, -, -]$	$= C$	skládá klauze z množiny M větných členů.
Syntaktika	$[C, +, -, -]$	$= S$	skládá věty z množiny C klauzí.
Stylistika	$[S, +, -, -]$	$= U$	skládá promluvy z množiny S vět.
Poetika	$[U, +, -, -]$	$= P$	skládá texty z množiny P promluv.

Tab. 1. *Systém členění jazykových disciplín*

Výtah ze studie Pavla Bělička *Encyklopedie soustavné literární vědy. Literární poetika*. Praha 2011, pp. 27-28